

Ogled Edwarda Morgana Forstera »U što vjerujem« napisan je 1939. godine, naslućujući približavanje Drugog svjetskog rata. Prijevod je izrađen prema izdanju: The Oxford Anthology of English Literature: Modern British Literature, ur. Frank Kermode i John Hollander, Oxford University Press, New York, 1973, str. 623-630. i pročitana na Trećem programu Hrvatskog radija u emisiji »Ogledi«.

Edward Morgan Forster

U što vjerujem

Ne vjerujem u Vjerovanje. No ovo je doba vjere, i postoji toliko mnogo militantnih uvjerenja da, u samoobrani, morate oblikovati svoje vlastito uvjerenje. Snošljivost, dobronamjernost i suosjećajnost više nisu dovoljne u svijetu potresenom vjerskim i rasnim progonima, u svijetu kojim vlada neznanje, a znanost, koja je trebala vladati, glumata uslužnog svodnika. Snošljivost, dobronamjernost i suosjećajnost uistinu su važne, i ukoliko ljudski rod ne želi propasti, one uskoro moraju doći do izražaja. No one trenutno nisu dovoljne, nisu ništa djelotvornije od jednog cvijeta, zgaženog vojničkom čizmom. One moraju očvrsnuti, čak i ako tijekom tog procesa ogрубе. Vjera je, kako mi se čini, svojevrsan proces očvršćivanja, neka vrsta mentalne ukočenosti koju treba primjenjivati što je štedljivije moguće. Nisam joj sklon. Uopće ne vjerujem u nju poradi nje same. Po tome se vjerojatno razlikujem od većine ljudi, koji vjeruju u Vjerovanje i koji žale jedino za tim što ne mogu progutati više nego što već gutaju. Moji zakonodavci su Erazmo i Montaigne, a ne Mojsije i sv. Pavao. Moj hram ne počiva na brdu Moriji, već na onoj Elizejskoj poljani u koju je pristup dopušten čak i poročnima. Moj moto je: »Bože, ja ne vjerujem - pomози mi da uzmognem ne vjerovati.«

No moram živjeti u Dobu Vjere - razdoblju koje se veličalo kada sam bio dječak. Ono je zapravo krajnje neugodno, ono je krvavo u svakom smislu te riječi - i ja ga moram izdržati. Odakle da počnem?

Od međuljudskih odnosa. To je nešto prilično čvrsto u svijetu punom nasilja i okrutnosti. Ne apsolutno čvrsto, jer Psihologija je rascijepila i uzdrimala ideju »Osobe« te pokazala da u svakome od nas postoji nešto nepredvidivo, nešto što svakoga časa može isplivati na površinu i poremetiti našu ustaljenu ravnotežu. Mi ne znamo kakvi smo, ne možemo znati kakvi su drugi ljudi. Kako se onda uopće možemo pouzdati u međuljudske odnose ili pristajati uz

njih u nastupajućoj političkoj oluji? U teoriji ne možemo, ali u praksi možemo, i činimo to. Iako A nije nepromjenljivo A, ili B nepromjenljivo B, ipak može biti ljubavi i vjernosti među njima. Da biste mogli živjeti, morate pretpostaviti da je osobnost nešto postojano, a da je »sebstvo« nekakav entitet, i morate zanemariti sve dokaze koji to pobijaju. No kako je zanemarivanje dokaza odlika vjere, zasigurno mogu obznaniti da vjerujem u međuljudske odnose.

Ako počnem od njih, unosim red u današnji kaos. Morate voljeti ljude i imati u njih povjerenja ukoliko ne želite upropastiti svoj život, pa je stoga nužno da nas ne iznevjere. Oni to često čine. Pouka je u tome da i ja sam moram biti što pouzdaniji, a to i pokušavam biti. No pouzdanost nije stvar ugovora - to je glavna razlika između svijeta međuljudskih odnosa i svijeta poslovnih odnosa. Ona je stvar srca, koje ne potpisuje nikakve dokumente. Drugim riječima, pouzdanost nije moguća bez prirodne topline. Većina ljudi posjeduje tu toplinu, iako mnogi često nemaju sreće i ohlade se. Većina njih, čak i ako su političari, žele ostati vjerni. U tome je svakako moguće pokazati svoje vlastito malo svjetlo, svoj vlastiti mali bijedni treperavi plamićak, uz spoznaju da ono nije jedino svjetlo koje sjaji u tami, kao ni jedino za koje ta tama nema razumijevanja. Međuljudski odnosi se danas preziru. Smatra ih se građanskim luksuzom, proizvodom divnog doba koje je prošlo, pa nas se potiče da ga se otarasimo, da se umjesto toga posvetimo nekom pokretu ili zajedničkoj stvari. Mrzim ideju o zajedničkoj stvari, i da moram izabrati između izdaje svoje domovine i izdaje svoga prijatelja, nadam se da bih imao petlje izdati svoju domovinu. Takav bi izbor morao zaprepastiti modernog čitatelja, i on bi smjesta mogao posegnuti svojom domoljubnom rukom za telefonom i nazvati policiju. No to ne bi šokiralo Dantea. Dante je Bruta i Kasia smjestio u najniži krug Pakla jer su radije izabrali svoga prijatelja Julija Cezara nego li svoju domovinu Rim. Vjerojatno se nećete morati odlučiti na tako mučan izbor. Ipak, iza svakog uvjerenja počiva nešto zastrašujuće i tegobno za što će dotični vjernik jednoga dana možda morati patiti, a u ovom uvjerenju u važnost međuljudskih odnosa možda čak postoji i svojevrstan užas i mučnost iako zvuči ugodno i milo. Ljubav i vjernost nekom pojedincu mogu protusloviti zahtjevima Države. Kada do toga dođe - neka Država propadne, kažem ja, što znači da bi Država uzrokovala moju propast.

To me privodi Demokraciji, »pa čak i Ljubavi, Ljubljenoj Republici koja se hrani Slobodom i živi«. Demokracija zapravo nije Ljubljena Republika, niti će to ikada biti. No manje je mrska od ostalih suvremenih oblika vladavine, i u tom smislu zaslužuje našu podršku. Ona uistinu započinje pretpostavkom da je važan pojedinac i da su svi tipovi ljudi potrebni kako bi se stvorila jedna civilizacija. Ona ne dijeli građane na upravljače i one kojima se upravlja - čemu je sklon poredak utemeljen na učinkovitosti. Ljudi kojima se najviše divim su oni koji su osjetljivi i koji žele stvoriti ili otkriti nešto novo, koji život ne vide kroz prizmu moći, a takvi ljudi imaju na raspolaganju više mogućnosti

u demokraciji nego li drugdje. Oni su utemeljitelji religija, velikih ili malih, oni su književni i umjetnički stvaraoci ili objektivni znanstveni istraživači, ili su pak ono što se naziva »običnim ljudima«, koji su kreativni u svom privatnom životu, na primjer u doličnom podizanju djece ili u pomaganju svojim bližnjima. Svi ti ljudi imaju potrebu da se izraze; oni to ne mogu činiti ukoliko im društvo ne dopusti slobodu da to čine, a društvo koje im dopušta najviše slobode jest demokracija.

Demokraciji pripada još jedna zasluga. Ona dopušta kritiku, a ako nema javne kritike, nužno će biti prikriivenih skandala. To je razlog zašto vjerujem u Tisak, usprkos svim njegovim lažima i prostaštvu, te zašto vjerujem u Parlament. Mnogi preziru Parlament jer je Brbljaonica. U njega vjerujem baš zato što jest brbljaonica. Vjerujem u Zastupnika koji zanovijeta. Njega se vrijeđa i kaže mu se da je poremećen ili loše obaviješten, no on doista iznosi na vidjelo nepravilnosti koje inače ne bi bile spomenute, a neka nepravilnost često se ispravlja samim tim što je spomenuta. Dobronamjeran državni službenik također povremeno zastrani kako bi postigao učinkovitosti, pa pomišlja da je svemogući Bog. Takvi službenici osobito su brojni u Ministarstvu unutarnjih poslova. Prije ili kasnije oni će doći na dnevni red Parlamenta i tada će morati pripaziti na svoje postupke. Upitno je kako to da je Parlament predstavničko tijelo tako i to da je učinkovit, no cijenim ga jer kritizira i razglaba, i jer se o njegovom naklapanju naširoko izvješćuje.

Stoga dva put hura za Demokraciju: jednom zato što priznaje različitost, a drugi put zato što dopušta kritiku. Dva put hura je posve dovoljno: nema razloga za treće. Jedino Ljubav, Ljubljena Republika to zaslužuje.

No što je sa Silom? Dok nastojimo biti osjetljivi, napredni, osjećajni i snošljivi javlja se neugodno pitanje: ne počiva li cijelo društvo na sili? Ako neka vlast ne može računati na policiju i vojsku, kako onda namjerava vladati? A ako neki pojedinac bude udaren po glavi ili poslan u radni logor, od kakve je važnosti što on o nečemu misli?

Ta dilema me ne muči toliko koliko neke druge ljude. Svjestan sam da cjelokupno društvo počiva na sili. No sva velika stvaralačka djela, svi dolični međuljudski odnosi javljaju se u vremenskim razmacima u kojima sila nije uspjela doći do izražaja. Ti vremenski razmaci uistinu su važni. Želim da oni budu što brojniji i što duži, i nazivam ih »civilizacijom«. Neki ljudi idealiziraju silu i ističu je u prednji plan te je obožavaju, umjesto da je zadrže u pozadini što god je dulje moguće. Mislim da griješe i mislim da njihovi protivnici, mistici, griješe još više kada izjavljuju da sila ne postoji. Vjerujem da ona postoji, i da je jedna od naših zadaća da je zadržimo u njenoj kutiji. Ona iziđe prije ili kasnije, a tada uništava nas i sve one dražesne stvari koje smo stvorili. No ona nije vani cijelo vrijeme iz sretnog razloga što su jaki glupi. Razmotrite za trenutak njihove postupke u Prstenu Nibelunga. Tamo divovi

imaju oružje ili, drugim riječima, zlato; no ništa njime ne čine, ne shvaćaju da su svemoćni, a rezultat toga je odgoda katastrofe dok dvorac Valhalla, nesiguran ali veličanstven, odolijeva olujama. Fafnir, sklopčan oko svog blaga, frkće i reži; možemo ga i danas čuti pod Europom; lišće u šumi već treperi, a Ptica nas uzalud upozorava na opasnost. Fafnir će nas uništiti, no nekom blagoslovljenom providnošću on je glup i spor pa se stvaranje nastavlja tik van domašaja njegovog razornog daha. Nietzscheanac bi požurivao čudovište, mistik bi rekao da ono ne postoji, no Odin, mudriji od obojice, hita da stvori ratnike prije nego li nastupi propast. Valkire ne simboliziraju samo hrabrost već i inteligenciju; one predstavljaju ljudski duh koji koristi svoju priliku dok mu je sudbina naklonjena, jedna od njih čak ima vremena i za ljubav. Brunhildina posljednja pjesma veliča povratak ljubavi, a kako je povlastica umjetnosti u tome da pretjeruje, ona ide čak i dalje od toga, pa naviješta ljubav koja vječno trijumfira, koja se hrani slobodom i koja živi.

Dakle to je ono što osjećam u svezi sa silom i nasiljem. Ona je, nažalost! konačna stvarnost na ovoj zemlji, no ne stupa uvijek u prvi plan. Neki ljudi njene odsutnosti nazivaju »dekadencijom«; ja ih nazivam »civilizacijom« i u takvim interludijima pronalazim glavno opravdanje ljudskog eksperimenta. Svoj pogled upravljam u drugom smjeru dok me sudbina ne zgromi. Je li u mom slučaju tome tako zbog hrabrosti ili kukavičluka, ne znam pouzdano. No znam da ljudi nisu svoj pogled upravljali u drugom smjeru u prošlosti, ništa vrijedno ne bi se sačuvalo. Ljudi koje najviše cijenim ponašaju se kao da su besmrtni i kao da je društvo vječno. Obje pretpostavke su pogrešne: obje se moraju prihvatiti kao istinite ako želimo i dalje jesti, raditi i voljeti, te ako želimo održati prohodnima nekoliko pukotina kroz koje diše ljudski duh. Izgleda da se nikakvo tisućljeće neće spustiti na čovječanstvo; nikakva bolja i moćnija Liga naroda neće biti uspostavljena; nikakav poseban oblik kršćanstva i nikakva alternativa kršćanstvu neće dovesti do mira u svijetu ili čestitosti u pojedincu; nikakva »promjena srca« neće se zbiti. No ipak ne treba očajavati, zapravo mi ne možemo očajavati; povijest nam pokazuje da su se ljudi uvijek nastojali ponašati stvaralački u sjeni mača; da su svoje umjetničke, znanstvene i domaćinske poslove obavljali poradi njih samih, i da nam je bolje slijediti njihov primjer u sjeni zrakoplovâ. Drugi, s više dara za viziju ili hrabriji od mene, u budućnosti vide spas čovječanstva, a moje viđenje civilizacije odbacit će kao ništavno, kao neku vrstu igre dotakni-i-bježi. Zsigurno je preuzetno reći da se ne možemo popraviti i da Čovjek, koji vlada tek nekoliko tisuća godina, nikada neće naučiti kako ispravno upotrijebiti svoju moć. Sve što želim reći jest da ako ljudi nastave ubijati jedni druge kako to sada čine, svijet ne može postati bolji nego što jest, i budući da ima više ljudi nego prije, a njihova su sredstva za uništavanje naprednija, svijet bi lako mogao postati gori. Ono što je dobro u

Ljudima - i shodno tome u svijetu - jest njihovo inzistiranje na stvaranju, njihovo vjerovanje u prijateljstvo i vjernost poradi njih samih; i mada Nasilje opstaje i uistinu jest glavni čimbenik u ovom zbrkanom poretku, smatram da i stvaralaštvo opstaje te da će uvijek preuzeti vodstvo kada nasilje spava. Dakle, iako nisam optimist, ne mogu se složiti sa Sofoklom da bi čovjeku bilo bolje da se nikada nije rodio. I mada, poput Horacija, ne vidim nikakav dokaz da je svako sljedeće pokoljenje naprednije od posljednjeg, ostavljam slobodan prostor za onaj samodopadniji stav. Mi živimo u toliko teškom trenutku da ne možemo izbjeći zapadanje u mračnjaštvo, a donekle i brbljavost, možda čak i kratkovidnost.

U potrazi za utočištem, možda bismo mogli pribjeći obožavanju heroja. No, po mome mišljenju, to nam neće biti ni od kakve pomoći. Obožavanje heroja je opasan porok, a jedna od manjih zasluga demokracije je ta što ga ne ohrabruje, niti proizvodi neukrotiv tip građanina poznatog kao Veliki Čovjek. Ona umjesto toga proizvodi različite vrste malih ljudi - što je mnogo finije dostignuće. No ljudi koje ne zanima raznolikost života, i koji su neodlučni, postanu nezadovoljni pa žude za herojem pred kojim će se pokloniti i kojega će slijepo slijediti. Znakovito je da je heroj danas sastavni dio autoritarne frazeologije. Poredak utemeljen na učinkovitosti ne može funkcionirati bez nekoliko umetnutih heroja kako bi su odagnala učmalost - u mnogome poput šljivica koje treba ubaciti u loš puding da bi bio jestiv. Jedan heroj na vrhu i po jedan manji na obje njegove strane omiljen je raspored, a oni uplašeni i oni koji se dosađuju tješe se tiranijom i, budući da su se poklonili, osjećaju se uzvišenima i snažnijima.

Ne, ne vjerujem Velikim Ljudima. Oni oko sebe proizvode pustinju jednoličnosti, a počesto i lokvu u krvi, i uvijek osjetim užitek malog čovjeka kada podbace. U novinama se s vremena na vrijeme može pročitati ovakva rečenica: »Čini se da državni udar nije uspio, a boravište admirala Tome trenutno nije poznato.« Admiral Toma je vjerojatno imao sve potrebne kvalifikacije da bude Velik Čovjek - čeličnu volju, osobni magnetizam, odlučnost, pronicljivost, bespolnost - no sudbina je bila protiv njega, pa se povukao u nepoznato boravište umjesto da paradira poviješću sa sebi sličnima. On propada toliko potpuno koliko nijedan umjetnik ili ljubavnik ne mogu iskusiti, jer za njih je sam proces stvaranja po sebi jedno postignuće, dok je za njega jedino moguće postignuće uspjeh.

No vjerujem u aristokraciju - ako je to ispravna riječ, te ako je demokrat može upotrijebiti. Ne aristokraciju moći, utemeljenu na položaju i utjecaju, već aristokraciju osjetljivih, obzirnih i odvažnih. Njeni pripadnici mogu se naći u svim nacijama i klasama te u svim vremenima, i među njima postoji tajno razumijevanje kada se susretnu. Oni su predstavnici ljudske predaje, jedna trajna pobjeda naše čudnovate rase nad okrutnošću i kaosom. Tisuće njih

iščekzava u anonimnosti, nekolicina su velika imena. Oni imaju osjećaja za druge kao i za same sebe, oni su obzirni a da nisu napadni, njihova odvažnost nije razmetljivost, već snaga da se izdrži, i oni mogu podnijeti pošalicu. Neću navesti nijedan primjer - to je riskantno - no čitatelj bi umjesto toga mogao razmotriti je li to tip osobe koju bi on volio susresti ili biti ta osoba, i bi li (slijedeći me još dalje) više volio da takav tip ne bude asketski. Ja sam osobno protiv asketizma. Slažem se sa starim Škotom koji je želio manje čednosti, a više finoće. Ne mislim da su moji aristokrati prava aristokracija ako izobličuju svoja tijela, jer tijela su instrumenti putem kojih opažamo i uživamo u svijetu. No ipak ne inzistiram - to nije glavna stvar. Posve je moguće biti osjetljiv, obziran i odvažan, a istodobno biti asket; ako tko posjeduje prve tri kvalitete, može proći! Pa neka ide - nepobjediva vojska, koja ipak nije pobjedonosna. Aristokrati, odabranici, izabranici, Najbolji Ljudi - sve riječi koje ih opisuju pogršne su, a svi pokušaju da ih se organizira propadaju. Autoriteti su ih uvijek iznova, uviđajući njihovu vrijednost, nastojali iskoristiti, poput egipatskog Svećenstva, kršćanske Crkve, Kineske državne službe, Skupnog pokreta, ili neke druge hvale vrijedne majstorije. No oni se provuku kroz tu mrežu i nestanu; kad se vrata zatvore, u sobi ih više nema; njihov hram je, kako je jedan od njih primijetio, Svetost Osjećajnosti Srca, a njihovo kraljevstvo je, iako ga nikada ne posjeduju, široki svijet.

Dok je takav tip osobe prisutan među nama, i dok nam neprestano prelazi preko puta ako imamo oči da ga vidimo ili ruke da ga dotaknemo, eksperiment zemaljskog života ne možemo odbaciti kao promašaj. No on bi se jednako tako mogao nazvati tragedijom, a ta tragedija se sastoji u tome što nije pronađen nikakav način kojim bi se te privatne čestitosti prenijele u javnu sferu. Čim se ljudi domognu moći, pokvare se, a ponekad i polude, jer ih posjedovanje moći uzdiže u područje gdje se obično poštenje nikada ne isplati. Na primjer, čovjek koji prodaje novine izvan Domova Parlamenta može bez problema ostaviti svoje novine i kapu pa otići na piće - tko god uzme novine zasigurno će ostaviti novčić u kapi. No ljudi unutar Domova Parlamenta ne mogu toliko vjerovati jedni drugima, a Vlada koju oni tvore može još manje vjerovati drugim vladama. Tu nema kapa na pločniku, već vlada sumnjičavost, izdajništvo i vojna sila. Što je javni život organiziraniji, to je niži njegov moral. Suvremeni narodi se ponašaju jedni prema drugima gore nego li ikada u prošlosti, oni varaju, pljačkaju, silniče i obmanjuju, vode neobjavljene ratove i ubijaju što je više moguće žena i djece, dok primitivna plemena imaju barem tabue koji ih obuzdavaju. To je ponižavajući prizor - iako je istina da što je veća tama, to sjajnije sjaje mala svjetla, koja se međusobno tješe signalizirajući: »Barem sam još uvijek ovdje. To mi se osobito ne sviđa, no kako si ti?« Nezatamljiva svjetla moje aristokracije! Znaci nepobjedive vojske! »Pridružite se - bez obzira na sve, zabavimo se dok još možemo!« Mislim da to također signaliziraju.

Budući Spasitelj - ako ikada dođe - neće propovijedati neko novo Evanđelje. On će samo korisno upotrijebiti svoju aristokraciju, pokrenut će dobru volju i dobronamjernost koje već postoje. Drugim riječima, primijenit će novu tehniku. U ekonomiji se tvrdi da bi nova tehnika raspodjele mogla ukinuti siromaštvo, pa ljudi ne bi gladovali na jednom mjestu dok se žanje na drugom. Slična promjena potrebna je i u sferi morala i politike. Ta potreba nikako nije nova; na primjer, teološkim pojmovima izrazio ju je Jacopone di Todi prije više od šest stotina godina rekavši sljedeće: »Ordina questo amore, O tu che m'amik»; »O ti koji me voliš - unesi sklad u moju ljubav«. Njegova molitva nije bila uslišana, i ne vjerujem da će ikada biti, no u tome je, a ne u promjeni srca, naš mogući put. Ne tako da postane bolji, već tako da uskladi i raspodijeli svoju urođenu dobrotu, Čovjek će Silu zatvoriti u njenu kutiju i tako dobiti na vremenu kako bi istražio svemir i u njemu dostojanstveno ostavio svoj trag. Trenutno ga istražuje u čudnim trenucima, kada Sila gleda na drugu stranu, a njegovo božansko stvaralaštvo se pojavljuje kao tričavi nusproizvod, koji treba odbaciti čim se začuju bubnjevi i zabruje bombarderi.

Takvu promjenu, tvrde oni ortodoksni, može izvršiti samo kršćanstvo, a bit će izvršena kada to Bogu bude odgovaralo: čovjek nikada nije uspio i nikada neće uspjeti organizirati svoju vlastitu dobrotu i vrlo je preuzetno što to pokušava. Ta tvrdnja - tako uzvišena - ostavlja me hladnim. Ne mogu vjerovati da će se kršćanstvo ikada moći nositi sa sadašnjom zbrkom koja vlada svijetom, i smatram da utjecaj koji ono zadržava u modernom društvu može zahvaliti novcu koji iza njega stoji, prije nego li svojoj duhovnoj primamljivosti. Ono je nekada predstavljalo duhovnu snagu, no unutarnji duh će morati biti preoblikovan ako opet želi smiriti olujno more, i vjerojatno preoblikovan u nekršćanski oblik. Naravno, mnogi se ljudi, i to ljudi koji nisu samo dobri već također sposobni i inteligentni, u tome neće sa mnom složiti; oni će žestoko poricati da je kršćanstvo podbacilo, ili će se složiti da je njegov neuspjeh posljedica ljudske pokvarenosti, dok se zapravo u konačnici pokazalo uspješnim. Oni imaju Vjeru s velikim »V«. Moje vjera ima jedno vrlo malo »v«, a spominjem je samo zato jer živimo u zahtjevnom i ozbiljnom dobu, i jer čovjek voli reći ono što misli dok je riječ još donekle slobodna - možda neće biti slobodna još dugo.

Sve što je ovdje rečeno razmišljanja su jednog pristaše individualizma i liberala koji se suočio s raspadanjem liberalizma na kojem je stajao, i koji se isprva zbog toga osjećao postiđenim. No nakon što se osvrnuo oko sebe, zaključio je da nema nikakvog posebnog razloga za stid, jer su i drugi ljudi, bez obzira što osjećali, bili jednako nesigurni. Što se pak tiče individualizma - čini se da ga nikako nije moguće izbjeći, čak i kada bismo to htjeli. Heroj-diktator može samljati svoje građane do potpune jednoličnosti, no ne može ih istopiti u jednog čovjeka. To nadilazi njegovu moć. On im može

narediti da se ujedine, može ih potaknuti na masovno ludilo, no oni se moraju radati pojedinačno i umirati pojedinačno, i oni će, zahvaljujući tim neizbježnim granicama, uvijek skretati s totalitarnih tračnica. Pamćenje rođenja i iščekivanje smrti uvijek vrebaju u nutrini ljudskog bića odjeljujući ga od njegovih bližnjih i ujedno ga osposobljavajući za odnošenje prema njima. Gol sam došao na svijet, gol ću ga i napustiti! Što je i vrlo dobro, jer me podsjeća da sam gol pod svojom košuljom, bez obzira koje boje ona bila.

Preveo s engleskoga:

Domagoj Orlić